

Кобильченко В.В.,

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу
освіти дітей з порушеннями зору
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Омельченко І.М.,

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Будь-яке порушення розвитку – це складна біопсихосоціальна проблема, обумовлена зміною умов життєдіяльності людини й зміною функціонування всіх рівнів її психічної організації: психофізіологічних реакцій, емоційних станів, особливостей особистості, системи взаємодій та ін. В умовах наявного біологічного дефекту підсилюється психоемоційна напруга, загострюється сприйняття індивідом важких життєвих ситуацій, ускладнюється вибір адекватних засобів їхнього подолання; виникають стан інтрапсихічного конфлікту, соціальна дезадаптація, поведінкові порушення й та ін. При цьому, зазначені аспекти корелюють зі ступенем виразності дефекту й часом його виникнення [4].

Згідно з Л. Виготським, будь-яке відхилення в розвитку спотворює відносини дитини з навколишнім світом й, у першу чергу, – з іншими людьми. Це найважливіша загальна закономірність дизонтогенезу. Психічні процеси, стани, властивості дітей з порушеннями зору, слуху, мовлення, опорно-рухової системи мають загальні типові особливості, які отримали у спеціальній психології таке визначення, як «дефіцитарний розвиток особистості» [5-6].

На думку М. Государева [2], особистість, яка формується в результаті дефіцитарного розвитку, набуває рис так званої «нарцистичної особистості», для якої характерні:

- інфантильність, егоцентризм;
- завищена самооцінка ідеального Я, неадекватні претензійні запити у порівнянні з нерозвиненим реальним Я (вміннями, здатністю реалізувати претензії на винятковість);
- надмірна афективність, що заміщає недоліки інтелекту, вищих духовних почуттів, вади моральних якостей;
- потужний психологічний захист, що компенсує слабо розвинене реальне Я.

Без спеціальної профілактичної та корекційно-розвиткової роботи психологів, педагогів, робить висновок М. Государев, різноманітні акцентуації

характеру особистості, що виникають в процесі дефіцитарного розвитку, можуть призводити до психопатії, до патологічного завершення дизонтогенезу.

На сьогодні створення психологічного забезпечення навчально-виховного процесу пов'язано із загальними потребами сучасного суспільства, необхідністю гуманізації й психологізації змісту освіти в Україні. Увага до особистості дитини з особливими освітніми потребами, її індивідуальності вимагає розробки професійних засобів психолого-педагогічного супроводу.

Законом України «Про освіту» визначено, що позашкільна освіта є невід'ємною складовою системи освіти, метою якої є розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності.

Метою психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами в навчально-виховних закладах натеper є вивчення особистісного потенціалу, а саме: співвідношення рівня розумового розвитку дитини й вікової норми, розвитку когнітивної сфери, сформованості мотивації до навчання; особливості емоційно-вольової сфери; індивідуально-характерологічні особливості, їх творчий та інтелектуальний розвиток через залучення всіх учасників навчально-виховного процесу (батьків, педагогів, дітей) до реалізації запланованих дій щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання; соціалізація та адаптація; професійна орієнтація дітей з особливими потребами [7].

Ми вважаємо, що психолого-педагогічний супровід можна віднести до зовнішніх (середовищних, соціальних) ресурсів, позаяк він спирається і активізує ресурси внутрішні (особистісні, психологічні).

Наявність певних ресурсів, потенціалів, можливостей розширює поле діяльності особистості, роблячи більш досяжними значимі цілі в житті. Ресурси суб'єктивно підвищують цінність людини в очах навколишніх й у її власній думці про себе, роблять її більш психологічно сильною й продуктивною.

Зазвичай, ресурси ділять на два класи: ресурси середовища або, інакше кажучи, – соціальні й особистісні – психологічні. Ресурси соціального середовища включають доступність інструментальної, моральної й емоційної підтримки з боку соціуму, а особистісні ресурси включають здатності й навички індивіда.

Коли дитина намагається впоратися з тими або іншими життєвими труднощами, її активність може бути спрямована як на зовнішні обставини, що підлягають зміні, так і на саму себе. Включаються механізми психічної саморегуляції й механізми психічної адаптації. Те, який саме шлях подолання життєвих труднощів вибере та або інша особистість, визначається, зокрема, її резервами й ресурсами. Діти, які обирають конструктивно перетворюючі стратегії, виявляються особистостями з оптимістичним світоглядом, стійкою позитивною самооцінкою, реалістичним підходом до життя й сильно вираженою мотивацією досягнення. Діти, які уникають важких ситуацій, використовують механізми психологічного захисту й сприймають зовнішній

світ як джерело небезпеки; у них зазвичай невисока самооцінка, а світогляд – песимістичний.

Хочемо зазначити, що біофізичні властивості особистості в сполученні із притаманними для дитини психічними особливостями, проявами вікової специфіки, соціалізації й адаптації у певних соціальних умовах є психологічними передумовами віктимності [4].

Натепер під «віктимністю» розуміють сукупність властивостей людини, обумовлених комплексом біофізичних, соціальних і психологічних умов, що детермінують дезадаптивний стиль поведінки.

На нашу думку, до цього типу нестійких, слабких людей належать, безсумнівно, діти із придбаною (вивченою) беспорядністю. Вивчена беспорядність, на нашу думку, нерідко є наслідком неправильного родинного виховання, яке є характерним для певної частини сімей, в яких виховуються діти з порушеннями зору. До типових помилок такого виховання ми відносимо надмірне (потурання й т.п.) або недостатнє піклування (емоційне неприйняття, жорстокість, завищені вимоги тощо). Крім того, надмірне піклування стримує появу відповідальності; потурання дитячим забаганкам обумовлює неадекватний рівень домагань, жадібність; жорстокість породжує пасивних, безініціативних, брехливих або жорстоких людей; завищені вимоги викликають неврози і т.д.

Не викликає заперечень твердження, що гарне фізичне й психологічне здоров'я сприяє успішній адаптації й виходу із кризи. Однак пріоритет тут належить саме психологічному здоров'ю, під яким розуміється наявність гармонійних відносин людини з навколишнім світом і самою собою.

Прийняття себе й самоповага є загальним знаменником, інтегральним виміром благополучного розвитку особистості, тоді як негативне самооставлення свідчить про зворотне [4].

Найбільш важливою є наявність стійкої позитивної картини світу, що допомагає дитині справлятися зі змінами, які відбуваються в її житті. Чим більш позитивною є ця картина, тим більш ефективною буде адаптація.

Ми пропонуємо розглядати психолого-педагогічний супровід як інтегративну технологію, стрижнем якої є відновлення й розвиток потенціалу особистості дитини з порушеним зором, і в остаточному підсумку – ефективне виконання школярем своїх основних функцій, досягнення особистісного благополуччя [3].

Феномен благополуччя особистості став предметом психологічного дослідження психологів у рамках проблеми її позитивного функціонування. Первісне поняття «функціонування особистості» виникло в рамках теорій особистості у зв'язку з описом «здорового» (позитивного) і «нездорового» (негативного) функціонування. Поняття «позитивне функціонування особистості» отримало розвиток у руслі гуманістичної парадигми. Різні аспекти позитивного функціонування особистості, такі, як особистісний ріст, позитивні відносини з навколишніми, здатність управляти подіями власного життя, усвідомлення життєвих цілей інтегруються у суб'єктивному відчутті психологічного благополуччя особистості.

В нашому розумінні, психолого-педагогічний супровід у якості інтегративної технології містить у собі два ключових компоненти: педагогічну підтримку дитини на певному етапі її розвитку й психологічну допомогу їй та її найближчому оточенню (дорослим суб'єктам супроводу) у подоланні особистісних і міжособистісних проблем і труднощів [3].

Стратегія педагогічної підтримки полягає в переведенні дитини з порушеним зором з пасивної позиції «жертви» й «споживача» в активну позицію суб'єкта діяльності. Таким чином, мається на увазі не будь-який педагогічний вплив на дитину, а насамперед емоційна й екзистенційна підтримка, в основі якої лежить збереження максимуму волі й відповідальності дитини за вибір варіанта вирішення актуальної життєвої проблеми.

На відміну від педагогічної підтримки, психологічна допомога – це різновид фахової допомоги, яку надає практичний психолог людині або групі людей в оптимізації їхніх психофізіологічних станів, поведінки, реалізації індивідуальної й, особливо, групової діяльності. Центральною домінантою психологічної допомоги є особистість, а саме – увесь спектр особистісної проблематики. Центральна домінанта психологічної допомоги розкривається в декількох предметних перспективах, які психолог допомагає реалізувати дитині та її найближчому соціальному оточенню. Це формування суб'єктності, розвиток функціональних і екзистенційних складових особистісного «Я»; завдання самовизначення особистості, особистісного вибору, особистісної рефлексії і т.д.

Ці два компоненти психолого-педагогічного супроводу, за нашим переконанням, перебувають у тісній і неподільній діалектичній єдності, взаємній детермінації. Слід зазначити, що і педагогічна підтримка, і психологічна допомога також є окремими самодостатніми технологіями: педагогічною й психологічною.

З погляду інтегративної парадигми важливо як виявити, так і розвивати ті особистісні властивості та якості, які активізують дитину, сприяють її успішності в різних видах діяльності.

Якщо інтегративна парадигма слугує методологічним орієнтиром психолого-педагогічного супроводу, то його теоретичною основою, базисом, є передусім екзистенціальний та компетентнісний підходи, позаяк екзистенціальний підхід орієнтує на розвиток екзистенційних складових особистісного «Я», тоді як компетентнісний – функціональних.

Стрижнем психолого-педагогічного супроводу як інтегративної технології є відновлення й розвиток потенціалу особистості дитини з особливими освітніми потребами, і в остаточному підсумку – ефективне виконання нею своїх основних соціальних функцій, досягнення особистісного благополуччя [3].

Література:

1. Выготский Л. С. Основы дефектологии. М.: Педагогика, 1983. 367.
2. Государев Н.А. Специальная психология: учебное пособие. М.: Ось-89, 2008. 288.

3. Кобильченко В. В. Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу молодших школярів з порушеннями зору : монографія. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. 367.

4. Кобильченко В.В., Омельченко І.М. Спеціальна психологія : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 224.

5. Лебединский В.В. Нарушения психического развития в детском возрасте. М., 2003.

6. Лубовский В.И. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей. М., 1989.

7. Психологічний супровід інклюзивної освіти : метод. рек. / автор. кол., заг. ред. А. Г. Обухівська. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92.

Коваленко Г.В.

вчитель образотворчого мистецтва,
трудового навчання, керівник гуртка
«Умілі ручки» Комунального закладу
«Куп'янська спеціальна школа»
Харківської обласної ради

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ГУРТКОВІЙ РОБОТІ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ПІСЛЯШКІЛЬНИЙ ПЕРІОД

«Нещасна, знедолена природою... маленька людина не повинна знати про те, що вона малоздібна, що в неї слабкий розум. Виховання такої людини повинно бути в сто разів ніжнішим, чуйнішим, дбайливішим».

В. О. Сухомлинський

Соціалізація є необхідною умовою розвитку людини, становлення в неї особистісних якостей у процесі засвоєння суспільного досвіду і активного відтворення нею суспільних відносин. Вона передбачає проходження дитиною, в тому числі і в спеціальному закладі освіти, певних етапів (стадій): адаптації, на якому відбувається пристосування дитини до існування в соціумі, відповідно до його норм і вимог; індивідуалізації, на якому відбувається усвідомлення дитиною своїх можливостей; інтеграції, на якому дитина намагається знайти своє місце в суспільстві, «влитися» в нього, пропонуючи використання своїх особистісних якостей та можливостей; ранньої трудової стадії, на якій забезпечується професійне становлення дитини на основі здійснення трудової підготовки в умовах допоміжної школи. При цьому поетапна соціалізація та становлення особистості дитини у зазначеному плані має забезпечуватися адекватними педагогічними засобами – засобами організаційних форм, змісту та методів навчання, виховання та корекції розвитку розумово відсталої дитини [1,2].

У вирішенні питань соціалізації осіб з особливими потребами в гуртковій роботі закладів позашкільної освіти в післяшкільний період беруть участь різні освітні ланки, зокрема позашкільна освіта, що завдяки власним специфічним характеристикам є не лише ефективним інститутом соціалізації дітей та молоді, який володіє суттєвим соціально-педагогічним потенціалом, але також однією з найбільш мобільних ланок у загальній системі освіти України. Відповідно позашкільні заклади освіти реалізують актуальні, такі що відповідають